

Т. М. Ігнацюк

Беларусь, Брэст, Брэсцкі дзяржаўны тэхнічны ўніверсітэт

ВАРЫЯТЫЎНАСЦЬ ПАФАСУ БЕЛАРУСКАГА МАЎЛЕННЯ

У сувязі з тыпалогіяй пафасу неабходна адзначыць надзвычайную варыятыўнасць яго праяўленняў. Можна сцвярджаць факт наяўнасці пафасу як пэўнага сацыяльна значнага інварыянта, прадстаўленага шэрагам сваіх варыянтаў. Справядлівым, з нашага пункту гледжання, будзе таксама сцвярджанне, што варыятыўнасць пафасу залежыць ад сферы і акалічнасцей чалавечай дзейнасці.

Слова *пафас* ужываецца са шматлікімі азначэннямі, якімі сведчацца яго разнавіднасці. “Пафас, несумненна, бывае *першасным*, выкліканым непасрэднай эмацыянальнай рэакцыяй, уласным вопытам, і *другасным*, заснаваным на памяці” [1]. У першасным пафасе дамінуе эмоцыя. Такі пафас уласцівы, напрыклад, рытарычным воклічам: “*О!*”, “*Вось!*” Чуўся грозны вокліч: – *Стоі! Назад!* (М. Лынькоў); *Трывого! Пажар!* Аб другасным пафасе гаворыцца ў сувязі з інстытуцыянальным дыскурсам і імёнамі знаных асоб, назвамі дзяржаў, знакавых падзей. У свой час з такім пафасам вымаўляліся, напрыклад, імёны *Ленін і Сталін, Карл Маркс, Энгельс*; параўн.: *Іншага выйсця ў нас няма: або загінем, або набудуем сваю індустрыю і зажыем заможна і прыгожа, як і прадбачылі правадыры сусветнага пралетарыяту Карл Маркс і таварыш Энгельс* (А. Асіпенка); *І ты яе запомні імя, Як неба, сонца і зару. Твая зямля, твая Радзіма Названа светла: Беларусь!* (Ю. Свірка).

Сцвярджаецца факт існавання *навуковага пафасу*, інакш – “*пафасу Розуму і Навукі*”. Безумоўна пафасным з’яўляецца, напрыклад, легендарны вокліч Архімеда “*Эўрыка!*” (грэч. εὕρηκα или ἔρηκα ‘знайшоў!’) – як і ўсе моманты эўрыстычнасці, што суправаджаюць навуку і навуковыя адкрыцці. “Калі мы гаворым пра *навуковы пафас*, то ён заснаваны на адкрыццях, інавацыях і іх укараненні. Асваенне космасу, пранікненне ў тайны атамнага ядра, лячэнне цяжкіх захворванняў, якія раней былі непадуладны медыцыне і інш. – усё гэта надае навуковаму дыскурсу і статусу навукі нешта большае, чым проста падсумаванне назапашаных адкрыццяў, рашэнняў, патэнтаў” [1]. Пафас, несумненна, можа прысутнічаць у публічных навуковых выступленнях. Што ж датычыцца тэкстаў навуковых прац, то пафас у іх не да месца.

Шырока ўжываецца (асабліва ў літаратуразнаўстве) тэрмін *сацыяльны пафас*: *сацыяльны пафас савецкай грамадзянскай лірыкі, сацыяльны пафас і рэвалюцыйная накіраванасць паэзіі Ф. Багушэвіча, пафас сацыяльнага рэфармізму і да т. п.* Частка *сацыяльна ўваходзіць* у назвы шматлікіх разнавіднасцей пафасу: *сацыяльна-маральны пафас* (напрыклад: *сацыяльна-маральны пафас твораў У. Караткевіча*), *сацыяльна-крытычны пафас* (напрыклад, *сацыяльна-крытычны пафас апавядання Васіля Быкава “Жоўты нясочак”*), *сацыяльна-публіцыстычны пафас* (напрыклад, *сацыяльна-публіцыстычны пафас рамана І. Шамякіна “Злая зорка”*) і г. д.; напрыклад:

Царскія чыноўнікі адразу ўлавілі сацыяльны пафас і рэвалюцыйную накіраванасць паэзіі Ф. Багушэвіча (С. Александровіч).

Вядомым відам пафасу з'яўляецца *рэвалюцыйны пафас*, напрыклад: *Пафас працы ў паэзіі маладога Купалы зліваецца з пафасам рэвалюцыі, з абуджэннем і ўздымам народнай самасвядомасці (В. Івашыні).* Ва ўсе часы рэвалюцыянеры былі палымянымі прапагандыстамі і аратарамі-трыбунамі. Несумненна, правадыр мусіць быць фанатыкам, захопленым верай у ідэю, яму прыходзіцца працаваць з так званай *масай* – неарганізаваным натоўпам, якім кіруюць інстынкты. Ідэі авалодваюць несвядомымі масамі, і гэты працэс грамадскай інстытуцыяналізацыі не абыходзіцца без пафасу.

Рэвалюцыйная лексіка і фразеалогія з уласцівым ёй рэвалюцыйным пафасам існуе як гістарычны пласт слоўніка беларускай мовы. Напрыклад, рэвалюцыйна-публіцыстычным пафасам барацьбы з самаўладствам і пафасам нацыянальнага адраджэння насычана літаратурная спадчына Цёткі: “Вера беларуса”, “Мора”, “Суседзям у няволі”, “Прысяга над крывавамі разорамі”. Лінгвістычны аспект гэтых твораў – пафасная рыторыка як увасабленне рэвалюцыі: *грозная бура, навальніца, усхваляванае мора, хвалі якога штурмуюць стары свет.*

На старонках публіцыстычных і літаратуразнаўчых прац сустракаем і шматлікія назвы другіх варыянтаў пафасу: “*камуністычны пафас*”, “*пафас сацыялістычнага будаўніцтва*”, “*нацыянальны пафас*”, “*пафас меншасці*”, “*пафас, выкліканы ідэяй вызвалення*”, “*гуманістычны пафас*”, “*патрыятычна-гуманістычны пафас*”, “*грамадзянскі пафас*”, “*савецкі пафас*” і інш. Безумоўна, шэраг тэрмінаў, якія называюць розныя віды пафасу, можна прадоўжыць. Аднак, нягледзячы на калейдаскапічнасць патэтыкі, усё ж існуюць традыцыйныя віды пафасу.

Ад старажытных часоў вылучаюць *трагічны пафас*. Прырода патэтыкі сама па сабе трагічная. Ахвярнасць закладзена ў паняццях, якія даюць уяўленне пра пафас: *страсць, гібель, ахвяра, смерць, кроў, пакуты* і да т. п. Акрамя таго, момант трагічнасці пафасу вынікае з яго дыскурсіўнай прыроды. Маўленне як справа і барацьба, у адрозненне ад жыватворнага слова, па азначэнні.

Трагізм рэальных жыццёвых становішчаў і перажыванняў, якія імі выклікаюцца, не могуць не быць адлюстраванымі ў мове і маўленчай дзейнасці. З найбольшай выразнасцю трагічны пафас праяўляецца ў перыяды рэвалюцыі і войнаў. У пафасным імкненні да вялікіх мэтай забываюцца звычайныя прынцыпы гуманнасці і маральныя імператывы. Чалавек ператвараецца ў сродак і ахвяру рэвалюцыйных пераўтварэнняў: – *Любое дзеянне партыйнага калектыву апраўдана вялікай мэтай, і можна толькі ганарыцца, што ты быў прынесены ў ахвяру гэтай вялікай мэце (А. Асіпенка).*

Трагічны пафас праяўляецца, напрыклад, на арэне палітычнай барацьбы. Не пазбаўленыя спекулятыўных маніпуляцый, намінацыі палітычных ворагаў могуць мець трагічныя наступствы. Яскравы таму прыклад – існаванне палітычных ярлыкоў, г. зн. намінацый, якія выносяць “прыгавор” асобам, на якіх “вешаюцца”. Трагізм палітычнага ярлыка ў тым, што ім прадвызначаюцца

адносіны да асобы; на падставе ярлыка вырашаецца яе лёс, напрыклад: *Ты кулак – значыць, вінаваты. Значыць, ніхто з табой і не пагаворыць як з чалавекам. Быццам пракляцце якое...; “Усё правільна, – кажучь. – Не хадзі болей і не дуры нам галавы: ніхто табе не паможэ... Ты кулак. І усё тут”;* *Божжа, дык што ж гэта за пракляцце такое нада мною вісіць, што за кляймо нязводнае – кулак. Няўжо не толькі мне, але і дзецям маім, унукам маім усё сваё жыццё з гэтым кляймо жыве?! (Я. Сіпакоў).*

Трагічным пафасам прасякнута літаратура на ваенную тэму; яна нібы ўвайшла ў вайну, а вайна з усімі яе батальнымі сцэнамі і бытавымі дробязямі ўвасобілася ў літаратуры. Вайна не мае літасці, з’яўляецца антыгуманнай жажлівай падзеяй. Для перамогі неабходны чалавечыя ахвяры. Узнікае аналогія вайны і жніва: *Дзве жніі, загонную паланіўшы раць, выйшлі, каб палонныя каласы вязаць. Наступіла з Поўначы першая жнія, а другая, звонячы зброяю, – з Паўдня (А. Куляшоў).*

Трагічны пафас роднасны *гераічнаму пафасу*. Гераізм апеты ў паззіі; ім напоўнены рамантычныя празаічныя творы. Гераізм мае месца ў жыцці. Усё сапраўды гераічнае мае высокае драматычнае дыскурсіўнае гучанне. Тут і злосьць на другіх, што не трымаюцца свайго ганаровага абавязку памерці за Радзіму-маці: *Злосна сказаў: Уставай, пяхота! Мы не на пляжы, а на вайне (П. Панчанка).* Тут і гатоўнасць пайсці на смерць дзеля другіх: *І лёг на змяіныя скруткі дроту. І дзвесце салдацкіх запыленых ботаў Прайшлі па яго стне (П. Панчанка).* Тут і вялікія пакута Героя, на якую не можа не адазвацца сэрца чытача: *А ён свае косці з іржавых калючак Сваімі рукамі без стогну аддзёр, Зваліўся на травы... (П. Панчанка).*

У гераічнага пафасу няма свядомай самасці, яна – у патэтычнай ахвярнасці. Ахвяра не памірае, а гіне ў паходзе за Славай. Гібель не апяваюць. У гібелі адсутнічае гераічны пачатак. Няма таксама там і паказнага гераізму. Найвялікшы гонар усіх палеглых герояў не раўняецца са **СЛАВАЙ** тых, хто загінуў, – паўшых. Героем завуць чалавека, які палажыў галаву дзеля другіх, а не паў у Імя Самога. Славыць тых, хто паў ахвярай. Не бывае чэснага імені – імя бывае слаўнае. Той, хто ахвяруе сабой, не дабравольна ідзе на подзвіг, а свядома прыносіць самога сябе ў ахвяру, зыходзячы з разумення яе неабходнасці (“*Хто, калі не я*”).

У розных дыскурсах трагічная патэтыка звычайна ўскладняецца гераічнымі матывамі. Гераічны пафас праяўляецца ў дзейнасці, якая вызначаецца як дзейнасць “у імя”. Устойлівы выраз у імя ўжываецца пры ўказанні на каго-небудзь ці што-небудзь як на мэту дзеяння: *у імя міру, у імя культуры, у імя ідэі, у імя светлай будучыні і г. д.*

Гераічны пафас уласцівы дзейнасці, якая адбываецца ў імя агульнай справы; сама справа таксама асэнсоўваецца як гераічная. Такі пафас перадае значны сацыяльна-прагрэсіўныя памкненні, і ў першую чаргу барацьбу за незалежнасць. Змест героікі адрозніваецца ў розных гістарычных абставінах. Авалоданне стыхіямі прыроды, адпор іншаземным захопнікам, змаганне з цёмнымі сіламі грамадства за перадавыя формы грамадска-палітычнага жыцця – усё гэта патрабуе ад чалавека вялікіх намаганняў, падпарадкавання сваіх мэтаў

грамадскім. У гэтым выпадку чалавек мабілізуе свае сілы, атрымлівае адпаведнае натхненне і здзяйсняе подзвігі.

Традыцыйна вылучаецца *сатырычны пафас*. У гэтым пафасе факты сацыяльнага жыцця, падзеі і асобы з’яўляюцца прадметам гнеўнага, абуральнага, часта сатырычна-з’едлівага высмейвання. Класічны прыклад літаратурнага твора з сатырычным пафасам – камедыя К. Крапівы “Хто смеецца апошнім”, у якой асуджаецца кар’ерызм і прыстасавальніцтва. Выразнікамі сатырычнага пафасу ў камедыі з’яўляюцца моўныя сродкі, сярод якіх, напрыклад, “гаваркія прозвішчы”: *Гарлахвацкі, Туляга*.

Сатырычны пафас звычайна лічыцца разнавіднасцю камічнага пафасу. Аднак, на нашу думку, з гэтым цяжка пагадзіцца. Калі ў слове няма асуджэння, калі нехта проста жартуе з кагосьці і часам нават шкадуе яго, то ў гэтым выпадку не можа быць гаворкі пра пафасныя эксплікацыі. Лічыць сатырычны пафас відам камічнага – значыць не адрозніваць гумар ад сатыры. Напрыклад, розныя мімікрычныя ўвасабленні, якія маюць месца ў маўленні ў сувязі з нечым нязвыклым, наўрад ці можна назваць пафаснымі. Іх этычная арыентаванасць відавочная: – *Во з пушчанцамі ў падсуседзях будзем! – засмяялася Уліта. – Чуеце, як вукае? – шэптам перакрывіла мужчыну: “Кунь, вуз”! Пушоў-пушоў*. – *Але ж...* – *слухала і Тэафілія тое нязвыклае для жабінкоўцаў вуканне пушчанца. Ёй было трохі смешна, бо ў Глінках інакш гаварылі: вакалі.* (К. Каліна).

Сатырычны пафас утрымлівае момант здэклівавасці. Напрыклад, неадпаведнасць грамадскага дзеяча пэўным нарматыўным стэрэатыпам нярэдка выражаецца ў маўленні пры дапамозе пеяратыўных форм: – *Мяне аж скаланула – ну ж і настаўнічкі тады былі...* (А. Карпюк).

Пафас не верыфікуецца на праўдзівасць, але прадстае існы (рэальны) і ілжывы. Існае разумеецца як тое, што існуе на самай справе. Не існае адчуваецца як “награнае” (падробленае). Такі пафас азначаецца як ілжывы. Тэрмін *ілжывы пафас* уведзены А. Паўпам у эсэ 1727 г. “Peri Bathous” як азначэнне няўдалых спроб узвысіцца над астатнімі. Так здараецца, напрыклад, калі хтосьці дэманстратыўна круціць ключамі ад дарагога аўтамабіля альбо прызнаецца ў тым, што, на яго думку, здольна зрабіць станюўчае ўражанне на калег: “*Учора купіў двухузроўневую кватэру, але, вось незадача, няма ліфта*”. (З разм.). Крытэрыем ілжывага пафасу можа служыць адчуванне няёмкасці за асобу, у маўленні якой праяўляецца такая несапраўдная дэманстратыўнасць.

Вядомая з антычных часоў катэгорыя пафасу з’яўляецца дынамічным складнікам інстытуцыянальнага дыскурсу. Анталагічная прырода пафасу звязвае яго з экзістэнцыйнай існаваннем свядомых асоб і арганізацыйных грамадскіх структур, якія пазіцыяніруюць і ідэнтыфікуюць сябе ў маўленні і праз маўленне. Варыятыўнасць маўленчага пафасу залежыць ад сферы і акалічнасцей дзейнасці. Пафас бывае першасным, выкліканым эмацыянальнай рэакцыяй асобы, уласнай дыскурсіўнай практыкай, і другасным, заснаваным на памяці. Па сутнасці, існуе столькі тыпаў пафасу, колькі існуе відаў чалавечай дзейнасці. У сучасным маўленні вылучаюцца традыцыйныя тыпы пафасу – трагічны, гераічны, сатырычны. Пафас верыфікуецца ў катэгорыях існага і лжывага. Феномен

праўды, якая не адкрываецца, а творыцца, пафасу не ўласцівы. У мове сучасных субкультур прыметнік *пафасны* набывае значэнне элітарнага і гламурнага.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Меликсетян, С. Национализм. Ч. 1 [Электронный ресурс] / С. Меликсетян, К. Агеян. – Режим доступа: <http://hamatext.com/discussions/item/195-pafos-2>. – Дата доступа: 20.02.2021.
2. Асіпенка, А. Лабірынты страху / А. Асіпенка. – Мінск : Маст. літ., 1992. – 447 с.
3. Куляшоў, А. Паміж наступным і былым : Вершы, паэмы / А. Куляшоў ; уклад. і прадм. В. Куляшовай. – Мінск : Маст. літ., 1995. – 542 с.
4. Каліна, К. К. Маці і сын : Аповесць, апавяданні / К. К. Калініна – Мінск : Маст. літ., 1977. – 275 с.